

думку, вони потребують розширення і входження у загальноісторичний процес (до цього ми бачимо лише локальний підхід до вивчення). В контексті означеної проблеми хронології постає і звичка вчених вивчати події Великого переселення народів як в контексті пізньоримської епохи так і включаючи до ранньовізантійської історії, а останній період Переселення взагалі відносять до доби Середньовіччя. Таким чином, зрозуміло, що явище спрощується і йде викривлення у сприйнятті джерел, вчинків людей, подій.

На нашу думку, зараз є певна криза у цій галузі досліджень. Під кризою ми розуміємо необхідність зміни парадигм при здобутті знання з цієї проблематики. Ні в якому разі ми не намагаємося применшити внески дослідників попередніх епох, але в той же час ми з Вами добре розуміємо, що радянській історичній науці притаманне було лише одностороннє висвітлення історичних процесів, а саме, з точки зору формаційного підходу. Що стосується українського історичного простору, то слід сказати, що цій тематиці взагалі не приділяється уваги (лише деякі дослідження у археологічній площині – вивчення Черняхівської культури).

Кооперативні заготівлі селян в УСРР у 20-х рр. XX століття

Валентина Олянич

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-mail: mishel-777@yandex.ru

На початку 90-х рр. XX ст. Україна опинилася на перехідному етапі – від радянського «розвинутого» соціалізму до ринкового капіталізму. Тому актуального значення набуває системне та всебічне вивчення наскільки ефективною виявилася організаційно-виробнича та збутова діяльність кооперації, її посередницька роль в заготівлі продукції селянських господарств, у формуванні внутрішнього ринку сільгосппродукції.

Структурному та історико-теоретичному аналізу підлягають праці таких відомих дослідників збуту сільськогосподарської продукції України, як В. Качинський, О. Забільський, К. Кононенко, Б. Степаневич та ін.

Наукова новизна дослідження полягає у виявленні та системному аналізі інтегруючої функції кооперативних товариств шляхом дослідження конкретно-історичних форм участі селянського двору у формуванні внутрішнього ринку сільгосппродукції.

В літературі 20-х рр., присвяченій хлібозаготівлям, висвітлювалася діяльність основних хлібозаготівельних організацій – державних, акціонерних, кооперативних, а також приватних структур. Для з'ясування ролі і місця безпосередніх виробників, без яких згадані сектори залишалися б просто бездіяльними, важливо віднайти не лише форми збуту товарної продукції, а найважливіше показники ефективності – ціни, обсяги заготовленого зерна, змелю, льону, буряків, тобто конкретні наслідки підприємницької діяльності селянського двору, економічну мотивацію продажу, відчуження, які не завжди означали справжню товарність.

Початок 20-х рр. виявився несприятливим для хлібних та сировинних операцій кооперативної системи, позаяк п'ять південних губерній,

господарства яких були основними виробниками зернових культур, потерпали від посухи і голоду. Комерційно-підприємницьку діяльність селянських господарств в галузі зернових і технічних культур унеможлилювали продрозкладка і згодом проподаток, враховуючи їхні ставки щодо валового збору хліба. На початку 20-х рр. кооперація посідала вагомe місце в хлібозаготівлях, якщо враховувати її заготівельні функції, але основна маса хліба зосереджувалася в руках держави.

За три роки хлібозаготівель (1921–1923 рр.), хоч і малосприятливих з економічно-господарської ситуації в українському селі, кооперативна система поступово завойовувала хлібний ринок.

Товарність сільськогосподарського виробництва, тобто відчужуванa частина продукції для продажу, обміну, застави, не завжди була «товарним лишком». Наприклад, в зоні впливу Бахмутського сільськогосподарського союзу влітку 1922 р. так званий товарний лишок становив 3 тис. пудів хліба, але врахувавши потребу селянських господарств в рогатій худобі та мануфактурі, вимушений вивіз міг скласти 300 тис. пудів хліба. Товарний лишок формувався тоді під впливом господарських потреб селянського двору, особливо щодо забезпечення худобою, реманентом. Селянин обмежував внутрішнє споживання, щоб купити необхідні промтовари. Кооперація пропонувала селянським господарствам іншу формулу хлібозаготівель: залогові операції. Якщо селянин мав 400 пудів хліба та планував придбати плуга, то він залишав цей хліб в кооперації, а натомість одержував від неї 70% вартості хліба в позику. Він міг викупити хліб, тобто повернути його, продати кооперативному союзі, отримавши різницю між позикою та ціною хліба не ранньої осені, а весною, коли він коштував значно більше.

Кооперативна система заготівель сільськогосподарської продукції виявила економічну ефективність в царині технічних культур. У 1922 р. кооперативні товариства законтрактували 12,5 тис. десятин цукрових буряків, у 1923 р. 32,5 тис., у 1924 р. 127,2 тис., у 1925 р. 291 тис. десятин, тобто 72% площі під цукровими буряками опинилося в полі зору сільськогосподарської кооперації. Саме через її заготівельний апарат в Україні було заготовлено 82% буряків для цукрової промисловості, а це означало, що селяни вирощували їх для збуту, тобто займалися підприємницькою діяльністю, організовуючи власне господарство. На принципах контрактизації відбувалася заготівля хмелю, вирощеного селянами. У 1925/26 р. із 432.100 т хмелю, придбаного у безпосередніх виробників, «Сільський господар» заготовив 369.250, а загалом його питома вага в реалізації цієї коштовної сировини сягала 76%, за іншими даними 85% товарної продукції. Виробники хмелю, укладаючи з кооперацією договір на поставку сирцю, отримували 50 крб. авансу на пуд вирощеного хмелю. Конопляного прядива було заготовлено 80,8 тис. центнерів, відтак кооперація поступово ставала монополістом на ринкові технічних культур, вибудовуючи економічні засади для сільськогосподарського підприємництва селян в українському селі.

Хлібна торгівля в Україні 1928/29 р. фактично була згорнена, а натомість запроваджувалася система продрозверстки, якої не уникла і кооперація, позаяк виконувала обов'язкові планові завдання. Недорід 1928 р. негативно

вплинув на сільське господарство 9-ти степових округ, де мешкало 612 тис. господарств з населенням близько 3 млн. осіб, з них 1,1 млн. дітей. За соціальним складом вони розподілялися таким чином: «маломічні» становили 28,3%, «нижчесередні» 26,6%, середні 25,7%, «вищесередні» 12%, мічні 7,6%. За сприятливих років ці господарства виробляли 323 млн. пудів зерна, що становило 32% українського збору, а валовий збір в УСРР 1928 р. дорівнював 147 млн. пудів. 31 січня 1929 р. голова правління «Сільського господаря» О. В. Одинцов звітував про хід хлібзаготівель, зазначивши, що з валового збору 1928 р. планували вилучити 120 млн. пудів, однак обсяги зменшувалися, тому за друге півріччя «Сільський господар» придбав у селян лише 21,4 млн. пудів. Селянам, особливо південних районів, бракувало хліба, а його заготівля силовими методами за принципом продрозкладки засвідчувала історичний факт згортання непу.

Основні форми кооперації створювали сприятливі економічні умови для організації селянського сільськогосподарського підприємництва, не руйнуючи функціональної єдності селянського господарства. Принцип добровільності при формуванні кооперативної системи полягав в тому, що кожен селянський двір вільно обирав те кооперативне товариство, яке відповідало його соціально-економічному типові та інтересам приватного підприємця. Фактично співіснували два уклади – кооперативний та приватнопідприємницький, представлений селянськими господарствами. Своєрідність полягала в гармонійному поєднанні двох начал, відтак в українському селі виникла та успішно функціонувала кооперативна форма сільськогосподарського підприємництва дрібних товаровиробників.

Кооперативна форма організації сільськогосподарського виробництва та збуту його продукції була функціональною системою приватної підприємницької діяльності дрібних товаровиробників – селянських господарств, але не єдиною.